

Блашко Сяргей Міхайлавіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (Мінск, Беларусь)

СЛАВЯНСКАЯ ЎЗАЕМНАСЦЬ У ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫМ ЖЫЦЦІ НА ЧЭШСКИХ ЗЕМЛЯХ ПАДЧАС ПЕРШАЙ СУСВЕТНАЙ ВАЙНЫ

Першая сусветная вайна з'явілася пераломным этапам у гісторыі чэшскіх зямель, падчас якога адбыўся пераход ад ідэй захавання і федэралізацыі манархіі Габсбургаў да ідэй суверэннай Чэхаславацкай рэспублікі. Баявыя дзеянні былі значным выпрабаваннем для славянскіх народаў, якія вымушаны былі ваяваць за супрацьлеглыя варожыя бакі. Гэта ставіла перад славянамі ўвогуле і чэхамі ў прыватнасці выбар, які бок прыняць: ці прытрымлівацца ідэй славянскай узаемнасці і не весці барацьбу супраць братоў-славян, ці арыентавацца на абарону пазіцый Аўстрыйскай дзяржавы, абараняць яе інтарэсы, прытрымліваючыся дзяржаўнага патрыятызму.

Новае палітычнае становішча ў Еўропе і адчуванне небяспекі вялікага сутыкнення розных блокаў дзяржаў уносілі свае карэктывы ў тэорыі славянскага ўзаемадзеяння яшчэ напярэдадні Першай сусветнай вайны. Ідэй неаславізму, пасля няўдалых спробаў вырашыць польскае пытанне, Баснійскага крызісу 1908 г. і дзвюх Балканскіх войнаў 1912—1913 гг., сышлі ў нябыт [1]. У 1913 г. у Германіі выйшла трохтомная праца лідара партыі рэалістаў Томаша Гарыга Масарыка «Расія і Еўропа». Яна была своеасаблівым вынікам развіцця канцэпцыі «славянскай узаемнасці», а таксама русафільскіх настрояў, якія перыядычна дамінавалі ў асяроддзі чэшскай інтэлігенцыі. Кніга «Расія і Еўропа» фактычна стала доказам неабгрунтаванасці думкі пра асаблівае становішча Расіі сярод іншых славянскіх народаў і яе выратавальную місію. Крытыцы чэшскім палітычным дзеячам былі падвергнутыя два аспекты расійскай рэчаіснасці: праваслаўе і самадзяржаўе. Масарык лічыць царызм галоўнай бядой, якая робіць немагчымай нават думку пра дапамогу славянам з боку Расіі, а таксама перашкаджае развіццю самой Расіі і рускага народа [2].

Адваротных ідэй напярэдадні вайны прытрымліваліся младачэхі на чале з Карэлам Крамаржам. Напярэдадні вайны расійскі карэспандэнт У.П. Сваткоўскі паведамляў у расійскае МЗС, што чэшскія палітыкі мараць пра распад Аўстра-Венгрыі і стварэнне славянскай федэрацыі пад кіраўніцтвам Расіі. А ўжо напярэдадні вайны ў чэрвені

1914 г. К. Крамарж перадаў свой план Славянскай імперыі, якую прадугледжвалася будаваць на прынцыпах канфедэрацыі і добраахвотнасці з поўнай унутранай аўтаноміяй і аб'яднаннем толькі знешняй палітыкі, фінансаў і абароны [3, с. 130]. Наконт тэрыторыі Царства Чэшскага лідар младачэхаў пісаў, што ў яго склад павінны былі ўвайсці Багемія, Маравія, заходняя частка аўстрыйскай Сілезіі, паўднёва-заходняя ўскраіна Прускай Сілезіі, Сэрба-Лужыцкая зямля, славацкія землі Паўночнай Венгрыі з насельніцтвам у 15 млн чалавек, 10 млн з якіх складалі б чэхаславакі [4, с. 194]. Фактычна Чэхія ў такім выпадку ахоплівала тэрыторыі ад Берліна і да Будапешта. Быў распрацаваны і Статут Славянскай імперыі. Прадугледжвалася існаванне Імперскага савета і Імперскай думы, якія мелі заканадаўчыя функцыі. Сам імператар, які павінен быў належаць да дынастыі Раманавых, не меў права заканадаўства, а быў толькі кіраўніком выканаўчай улады. У славянскіх дзяржавах захоўваліся свае кіраўнікі, свае законы пры існаванні агульнаімперскіх. Абавязковым было веданне рускай мовы. Аднак расійскія ўлады даволі скептычна аднесліся да плана Крамаржа, ахарактарызаваўшы дадзены праект і Статут як фантастычныя.

З пачаткам Першай сусветнай вайны Крамарж заявіў, што дадзеная вайна з'яўляецца супрацьборствам славянскага і германскага свету. Ён заклікаў расійскія ўлады заняць чэшскія і славацкія тэрыторыі з тым, каб не дапусціць утрымання аўстрыйцаў ва ўладзе. Аднак неўзабаве ў 1915 г. К. Крамарж быў арыштаваны ўладамі і змешчаны ў турму. Т.К. Масарык з канца 1914 г. вымушаны быў жыць у эміграцыі, не маючы магчымасці вярнуцца назад у чэшскія землі. Упершыню Масарык адкрыта выступіў супраць Аўстра-Венгрыі на святкаванні 500-гадовага юбілея са дня смерці Яна Гуса ў 1915 г. У адказ на гэта на радзіме Масарык быў абвешчаны дзяржаўным здраднікам. Пасля поспехаў наступлення расійскай арміі ў раёне Карпатаў у канцы 1914 — пачатку 1915 г. Масарык змяніў свае адносіны да Расіі. Ён лічыў ідэю Крамаржа пра стварэнне Чэшскага каралеўства пад уладай Раманавых вельмі выгоднай для эканамічнага развіцця чэшскіх земляў. У палітычным плане, на думку Масарыка, увесь праект Славянскай імперыі знаходзіцца ў залежнасці ад узроўню магутнасці і ўплыву Расіі ў канцы вайны. У той жа час лідар партыі рэалістаў падкрэсліваў, што «чэхі жадалі б свайго ўласнага караля, лепш за ўсё з дому Раманавых, а калі б і гэта аказалася немагчымым, то англічаніна, датчаніна і г. д., толькі не немца» [5, с. 53]. Існаваў план абрання чэшскім каралём сэрбскага каралевіча Аляксандра і стварэння асабістай уніі з будучай Вялікай Сербіяй. Згодна з дадзеным планам

таксама прадугледжваліся адзіная знешняя палітыка з Расійскай імперыяй і цесныя гандлёвыя сувязі.

Вайна абвастрыла непрыязь чэхаў да Аўстрыі і сімпатыі да славянскіх народаў, у першую чаргу рускіх і сербаў. Масарык ва ўспамінах зазначаў: «Прызыўнікі ішлі ў армію з агідай, як на бойню; былі выпадкі непадпарадкавання, адмоў, пачаліся пераследаванні» [6, с. 111]. Калі адбыўся ўзаемны абмен паміж дзяржавамі абвяшчэннямі вайны, чэхі ў сваёй большасці выступалі супраць вайны за нямецкі бок (апісанні спосабаў і спробаў пазбегнуць службы ў арміі мы знаходзім у сатырычна-гратэскным творы Я. Гашэка «Паходжанні бравага салдата Швейка»). Шмат хто прагматычна лічыў, што ў выпадку перамогі Траістага саюза становішча славян значна пагоршыцца, бо немцы і венгры набудуць яшчэ большую ўладу і ўплыў. Так, ваенны ўрач Бедржых Аплетал пісаў у сваіх успамінах: «У Аламоўцы я сустрэўся з многімі знаёмымі... Кожны вечар за кружкай піва мы размаўлялі пра палітычныя праблемы і прыдумлялі планы, як пазбегнуць таго, што нас чакае. Мне было зразумела, што мы, чэхі, вымушаны дапамагаць Аўстрыі ў канфлікце, які быў вельмі далёкі ад нашых інтарэсаў. З самага пачатку я вырашыў, што дзеля дадзенай пангерманскай палітыкі і пальцам не паварушу» [7]. Аказаўшыся на фронце ў Галіцыі, Б. Аплетал хутка здаўся ў палон рускім салдатам. Такіх прыкладаў было вельмі шмат на рускім і сербскім франтах. Аднак нельга казаць, што чэшскія ваенізаваныя часткі пераходзілі поўнымі саставамі на супрацьлеглы бок. Самі ілжывыя чуткі пра тое, што чэхі з'яўляюцца недысцыплінаванымі воінамі, распаўсюджваліся нямецкімі і венгерскімі палітыкамі дзеля сваіх інтарэсаў і палітычных выгад. Асабліва ўзмацнілася такая прапаганда пасля пераходу на варажы бок 28-га Пражскага пяхотнага палка. У Я. Гашэка ў сатырычна-гістарычным творы «Паходжанні бравага салдата Швейка» змяшчаецца наступная інфармацыя: «Абодва прыказы датычыліся падзеі, якая адбылася 3 красавіка 1915 г. на Дукельскім перавале, дзе два батальёны дваццаць васьмага палка разам з афіцэрамі пад гукі палкавога аркестра перайшлі на бок рускіх. Абодва загады былі зачытаныя з дрыжаннем у голасе і ў перакладзе на чэшскую мову абвяшчалі: „Перапоўнены сумам, загадваю выкрасліць імператарскі каралеўскі 28-ы пяхотны полк са спісаў маіх войскаў за маладушнасць і здраду...“». На самай жа справе сітуацыя была некалькі іншай: «3 красавіка 1915 г., калі рускія войскі пачалі атаку на пазіцыі 28-га палка, у іх атрымалася зайсці ў фланг двум яго батальёнам і часткова іх акружыць. Камандзір палка, палкоўнік Шаўмайер, прыняў памылковае рашэнне — не ўвёў у бой свае рэзервы, а наадварот, хутка

адступіў з імі, тым самым зрабіўшы супраціўленне абодвух батальёнаў безнадзейным» [7]. Расійскі бок зазначаў: «Неабходна падкрэсліць, што калі вядомыя чэшскія часткі сапраўды здаваліся ў імя нацыянальнага прынцыпу, то іншыя рабілі гэта толькі саступаючы моцы рускай зброі, для захавання жыцця, і перад тым не ўхіляліся ад крывавай барацьбы з рускімі воінамі» [5, с. 47].

Аўстрыйскія ваенныя ўлады адзначалі, што баявыя дзеянні супраць Італіі карысталіся большай папулярнасцю сярод славянскіх падданых імперыі Габсбургаў, чым супраць Расіі ці Сербіі. Падкрэслівалі гэта і інспекцыйныя праверкі франтавых частак. Так, экіпажы некалькіх падводных лодак, якія дзейнічалі на Адрыятыцы супраць італьянскага флоту, складаліся ў асноўным з харватаў і чэхаў, хаця ў Чэхіі, як вядома, няма марскога ўзбярэжжа, а служба на падводным флоце ў самым пачатку яго эвалюцыі была вельмі небяспечнай. Гэтыя факты сведчаць пра значную ролю прыхільнасці аўстрыйству сярод чэхаў, калі справа не адносілася да барацьбы з этнічна роднаснымі славянамі.

Чэшскія вайсковыя фарміраванні дзейнічалі не толькі на баку імперыі Габсбургаў. Яшчэ ў жніўні 1914 г. чэшскія камітэты і грамадствы Масквы, Кіева, Варшавы і Петраграда вылучылі ідэю пра неабходнасць стварэння Чэшскай дружыны добраахвотнікаў дзеля аднаўлення Чэшскага каралеўства з дынастыяй з роду Раманавых [5, с. 57]. Ваеннае ведамства ўхваліла прапанову пра стварэнне Чэшскай дружыны. Але ў яе шэрагі маглі ўвайсці толькі тыя, хто згаджаўся прыняць расійскае грамадзянства. У канцы верасня 1914 г. 700 добраахвотнікаў прынялі прысягу. Дадзеная дружына выкарыстоўвалася ў прапагандысцкіх і разведвальных мэтах. З 1916 г. у склад дружын маглі ўваходзіць чэхі і славакі з ліку ваеннапалонных. Аднак не ўсе ахвотна ішлі ў чэхаславацкія вайсковыя часткі, аддаючы перавагу працы на ваенных прадпрыемствах, каб вырвацца з лагераў. Так, да красавіка 1916 г. кіраванне Саюза чэхаславацкіх таварыстваў атрымала 20—25 тыс. заяў ад жадаючых паступіць на ваенныя прадпрыемствы і толькі 300 заяў з жаданнем уступіць у чэхаславацкі стралковы полк. З 2436 добраахвотнікаў Чэхаславацкай брыгады не менш за траціну былі рускімі афіцэрамі і салдатамі, астатнія ж у сваёй большасці — ці жыўшымі да вайны ў Расіі аўстра-вянгерскімі падданымі, ці чэхамі і славакамі, але расійскімі падданымі, мабілізаванымі ў армію і накіраванымі ў нацыянальныя фарміраванні [8]. Сітуацыя змянілася пасля Лютаўскай рэвалюцыі і ўступлення ў вайну на баку Антанты ЗША.

Даведаўшыся пра лютаўскія падзеі 1917 г. у Расіі, Т.Г. Масарык адразу зацікавіўся імі і нават паслаў тэлеграму старшыне расійскай Думы з прывітаннямі і віншаваннямі. Таксама ён заявіў міністру замежных

спраў П.М. Мілюкову, што чэхаславацкі народ падтрымлівае рускую рэвалюцыю. Справа ў тым, што манархічная Расія да гэтага часу не ўкладвалася ў сістэму поглядаў Масарыка, згодна якой вайна вялася паміж краінамі заходняй дэмакратыі і манархічнымі рэжымамі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Таму Лютаўская рэвалюцыя разглядалася ім як лагічнае следства пазіцыі Расіі ў вайне. Аднак пасля паездкі ў Расію Масарык пераканаўся ў тым, што на дапамогу Расіі саюзным дзяржавам, а таксама чэшскаму і славацкаму народам больш нельга разлічваць. Чэшскія палітычныя патрабаванні не знаходзілі падтрымкі ў расійскім грамадстве, а рускія сацыялісты ўвогуле лічылі чэшскі рух за незалежнасць праявай нацыяналізму, а чэшскае пытанне — за ўнутраную справу Аўстра-Венгрыі. У Расіі, якая мела мноства ўласных супярэчнасцяў, ідэя славянскай узаемнасці ўжо не была такой актуальнай, як у былыя часы.

Галоўнай задачай Масарыка ў Расіі была арганізацыя незалежнага чэхаславацкага войска з ліку палонных чэхаў і славакаў. У гэтай справе ён дамогся значных поспехаў. У выніку актыўнай дзейнасці ўжо ў 1917 г. ў Расіі налічвалася каля 30 тыс. чэхаславацкіх легіянераў. Лідар рэалістаў з самага пачатку імкнуўся да таго, каб чэхаславацкае войска не ўдзельнічала ў барацьбе розных расійскіх палітычных колаў, а вяло барацьбу за ўласную незалежнасць. Аднак актыўныя баявыя дзеянні легіянераў на франтах вайны прыпыніла Кастрычніцкая рэвалюцыя і Брэсцкая мірная дамова 1918 г. Воіны чэхаславацкага корпуса здолелі эвакуіравацца з Расіі толькі праз два гады пасля стварэння самастойнай Чэхаславацкай рэспублікі.

Т. Масарык даволі негатыўна адносіўся да бальшавізму. На яго думку, у Расіі была ўсталявана не дыктатура пралетарыяту, а дыктатура правадыроў невялікай палітычнай партыі над пралетарыятам. Ён актыўна выступаў супраць любой дыктатуры і адсутнасці дэмакратыі і свабоды. Масарык не мог дараваць бальшавікам вялізную колькасць ахвяр. Тым не менш ён быў супраць замежнага ўмяшальніцтва ў справы Расіі, якая павінна самастойна справіцца з унутраным крызісам шляхам сацыяльных рэформ і палітычнага выхавання. Такім чынам, Масарык прадказваў падзенне бальшавіцкага рэжыму без ціску звонку. У той жа час ён заклікаў аказваць магчымую дапамогу расійскаму грамадству. У якасці прыкладу можна прывесці дапамогу Чэхаславацкай рэспублікі навукоўцам Петраграда, падтрымку інтэлігенцыі і моладзі, якія аказаліся ў эміграцыі. Так, у Празе быў заснаваны Рускі свабодны ўніверсітэт. Масарык падтрымліваў правядзенне так званай «рускай акцыі дапамогі» рускім, беларускім і ўкраінскім эмігрантам.

Такім чынам, становіцца відавочным разнастайнасць адносін чэшскіх палітычных партый і народа да Расіі і славянскіх народаў у гады Першай сусветнай вайны. Неабходна падкрэсліць, што ў чэшскім грамадстве былі як славянафілы, так і славянафобы. Часцей за ўсё разнастайныя канцэпцыі славянскай узаемнасці выкарыстоўваліся лідарамі чэшскіх палітычных партый для дасягнення актуальных для чэшскіх земляў задач. Усведамляючы неабходнасць знешнепалітычнай апоры, лідары славянскіх народаў вагаліся паміж Захадам і Усходам у залежнасці ад ваенных, палітычных і эканамічных поспехаў таго ці іншага боку ў тых ці іншых перыядах вайны. Канцэпцыі славянскай узаемнасці паранейшаму знешне, «на публіку», прадугледжвалі ахвяраванне сваімі нацыянальнымі інтарэсамі на карысць агульнаславянскіх, але на практыцы кожны са славянскіх народаў пераследваў свае нацыянальныя інтарэсы і памкненні. Славянская ўзаемнасць займала пэўнае месца ў грамадскім жыцці на чэшскіх землях, але далёка не першыя пазіцыі ў пераліку прычын, якія пабуджалі чэхаў адмаўляцца ад удзелу ў баявых дзеяннях супраць братоў-славян ці здавацца ў палон. Славянскія народы надта адрозніваліся адзін ад аднаго не толькі па дзяржаўнай прыналежнасці і ступені свабод, але нават на ментальным узроўні, каб можна было казаць пра магчымасць «чыстага» славянскага ўзаемадзеяння нават падчас агульнай вялікай небяспекі.

Бібліяграфічны спіс

1. Ненашева, З.С. Идеино-политическая борьба в Чехии и Словакии в нач. XX в. / З.С. Ненашева. — М.: Наука, 1984. — 238 с.
2. Масарик, Т.Г. Россия и Европа / Т.Г. Масарик. — СПб.: Изд-во Рус. христиан. гуманитар. ин-та, 2000. — 446 с.
3. Серапионова, Е.П. Взгляды чешских и словацких политиков на роль России в славянском мире / Е.П. Серапионова // Славянский альманах, 2007. — М.: Индрик, 2008. — С. 126—133.
4. Серапионова, Е.П. Карел Крамарж и Россия, 1890—1937 гг. / Е.П. Серапионова. — М.: Наука, 2006. — 510 с.
5. Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2 т. / под ред. В.В. Марьиной. — М.: Наука, 2005 — Т. 1. — 453 с.
6. Чапек, К. Беседы с Т.Г. Масариком / К. Чапек. — М.: МИК, 2000. — 280 с.
7. Шимов, Я. Чехи в Первой мировой войне / Я. Шимов // [Электронный ресурс]. Radio Praha. — Режим доступа: <http://www.radio.cz/ru/gubrika/progulki/chexi-v-pegvoj-mirovoj-vojne>. — Дата доступа: 18.04.2014.
8. Гергилева, А.И. Чехословацкий корпус и военнопленные Первой мировой войны на территории России / А.И. Гергилева // Военно-исторический

журнал [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.history.milportal.ru/2013/03/chexoslovakij-korpus>. — Дата доступа: 09.09.2014.

Дубровка Елена Николаевна

Гомельский государственный университет им Ф. Скорины (Гомель, Беларусь)

БРИТАНСКИЙ ПРОЕКТ ДЛЯ ПОЛЬСКО-ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОГО ПОГРАНИЧЬЯ (МАРТ 1920)

В период Парижской мирной конференции 1919 — 1920 гг. Верховный совет союзных и объединившихся держав признал право польского правительства на управление территориями западнее линии, проходившей от точки пересечения реки Буг с довоенной границей между Россией и Австро-Венгрией, до довоенной границы между Россией и Восточной Пруссией, а также право на оккупацию территории Восточной Галиции [2, s. 1—7; 7, s. 375—376]. Однако к концу конференции в ее документах не был закреплен статус восточнославянских территорий, располагавшихся восточнее этой линии, зафиксированной в декларации 8 декабря 1919 г. Это вызывало к жизни разные проекты для польско-восточнославянского пограничья, которые могли оформить их место в новой системе международных отношений. Ниже пойдет речь о проекте, выдвинутом в марте 1920 г. во внешнеполитическом ведомстве Великобритании (далее Форин офис. — *Авт.*), ведущего европейского «творца Версаля».

Появлению британского проекта в марте 1920 г. способствовали попытки Польши, чьи войска на рубеже 1919—1920 гг. уже вышли к рекам Западная Двина и Березина, а также находились на территориях Волыни и Подолья, добиться реализации своего проекта для польско-восточнославянского пограничья. В феврале 1920 г. в своем донесении в Лондон британский поверенный в делах в Варшаве Г. Рамбольд сообщал, что глава государства Ю. Пилсудский стремился к созданию буферных государств между Польшей и Советской Россией, таких как Белая Русь и Волынь [3, p. 215]. Однако в Форин офис идея государств-буферов не была принята. Польский посланник в Лондоне Е. Сапега писал в Варшаву, что английское правительство считало идею создания федерации «замаскированной аннексией или утопией» [1, с. 562]. Более того, 26 февраля 1920 г. британская делегация представила на